

УДК 159.9

Дар'я Вікторівна ЛЕОНІДОВА,

викладач кафедри соціології та психології факультету № 6
Харківського національного університету внутрішніх справ;

Дар'я ХАВІНА,

магістр психології Відкритого університету Ізраїлю

ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЯК ПРЕДМЕТ СУЧАСНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ У ВІТЧИЗНЯНІЙ ПСИХОЛОГІЇ

Наведено стислий теоретичний аналіз проблеми вивчення феномену відповідальності особистості, його структури та видів у сучасній українській психології.

Ключові слова: відповідальність, види відповідальності, особистість, структура відповідальності.

В сучасній психологічній науці актуальності набуває вивчення феномену відповідальності. Відповідальність, за думкою багатьох вчених, є вищим особистісним утворенням, складним феноменом, що характеризує індивідуальну та соціальну зрілість.

Сучасна українська психологія, констатує Н. П. Крошка, характеризується інтересом до відповідальності як до психологічного поняття та до тих феноменів, які безпосередньо пов'язані з особистісною проблематикою. І. Д. Бех розглядає відповідальність як особистісну якість. В основі цієї якості лежить усвідомлений індивідом загальнозначущий обов'язок, повинність у вчинку, визнання людиною причетності до соціуму. В. Савчин вважає відповідальність проявом різнопланової активності. На його думку, відповідальність є однією з найбільш загальних властивостей особистості, яка містить когнітивний, емоційно-мотиваційний, поведінковий компоненти, а також компоненти афективно-мотиваційної, інтелектуальної та діяльно-поведінкової сфери людини як тілесно-душевно-духовної цілісності (цит. за [1, с. 57]).

За думкою Т. С. Гурлевої, відповідальність є однією з основних характеристик життєвої стратегії, впливає на ефективність реалізації людиною своїх життєвих цілей, на задоволеність особистісним існуванням. Здатність прийняти на себе відповідальність перед собою за безпосереднє втілення смислу в життя є

відмінною рисою реалізації цього смислу [2, с. 70]. Д. Т. Демкова доходить до висновку, що відповідальність це специфічна для зрілої особистості форма саморегуляції і самодетермінації, що виражається в усвідомленні себе як причини здійснюваних вчинків та їх наслідків і в усвідомленні та контролі своєї здатності виступати причиною змін (або протидії змінам) у навколишньому світі і у власному житті [3, с. 21]. Як вказує Г. С. Малигіна, відповідальність розглядають як окрему психологічну категорію, основою якої виступає дана особистісна риса, або як різні категорії: почуття відповідальності, властивість особистості, можливості відповідати, готовність (установки) до відповіді, риси вдачі та ін. Відповідальність завжди пов'язана з ухваленням рішення, з вибором людини, з її діяльністю, конкретним вчинком або відмовою від такого [4, с. 53]. Відповідальність, на думку Т. Ю. Ушакової, становить складно організоване, цілісне психологічне явище, що виявляється в усвідомленні та контролі здійснюваних вчинків (а також їх причин та наслідків), що стосуються як власного життя, так і інших людей, світу в цілому. Авторкою виділено семикомпонентну структуру відповідальності. Поведінковий компонент відображає сукупність поведінкових проявів відповідальності, що виражаються в свідомому і добровільному прийнятті відповідальності. Емоційний – сукупність емоційних проявів, які виникають в разі прийняття відповідальності. Вольовий – здатність свідомо регулювати свою діяльність змусити за необхідності взяти на себе необхідну відповідальність. Ціннісно-смысловий компонент проявляється в сукупності ціннісних орієнтацій особистості, її переконань стосовно своїх вчинків, сенсу власного життя, моральних норм, що сформувались в особистості. Когнітивний компонент передбачає усвідомлення і осмислення ситуації, усвідомлене і обмірковане прийняття відповідальності та передбачення важливості свого вчинку, осмислене ставлення до сутності відповідальності. Нормативний – усвідомлення і дотримання норм суспільної поведінки, законів як вимушеної необхідності, що продиктована вимогами, сформованими в суспільстві. Мотиваційний компонент відображає сукупність комплексу мотивів, які сприяють прояву відповідальності в діяльності людини [5, с. 109]. І. О. Кочаряном на підставі поглиблення теоретичних уявлень щодо структури,

типології та діагностики відповідальної поведінки, виявлено п'ять типів симптомокомплексу відповідальності: «принциповість», «самоствердження», «нормативність», «етичність» і «самопожертвування» [6, с. 16].

Увагу вітчизняних науковців привертає не тільки зміст відповідальності як психологічного феномена, але й сутність її видів. Так, О. Є. Фурман розглядає громадянську відповідальність як найзагальнішу властивість – рису особистості, в котрій поєднані утворення свідомості та самосвідомості, інтегровані всі її психічні функції та взаємодоповнюються чотири компоненти (когнітивний, емоційно-мотиваційний, поведінково-вольовий, морально-духовний). Зокрема, перший, у феноменології вияву громадянської відповідальності, активізує перебіг інтелектуально-пошукової активності, другий – характеризує готовність діяти у конкретній ситуації та сприяє усвідомленню актуальних громадянських потреб, третій – забезпечує функціонування конкретної практичної активності, системи ставлень до виконання обов'язків, четвертий – продукує самоусвідомлення себе як людини, котра керується, приймає до зреалізування та готова розповсюджувати громадянські цінності на фоні власної внутрішньої свободи не лише як суб'єкт цих вартостей, а й як особистість та індивідуальність окремих світоглядних моделей поведінки і діяльності [7, с. 72]. Професійна відповідальність, зазначає А. О. Липка, це інтегральна соціально-психологічна характеристика особистості (її властивість чи риса), котра сприяє якісному і продуктивному виконанню нею професійних зобов'язань й обов'язків, та водночас її готовність відповідати за результати власних зусиль, а також вміння економно й ефективно використовувати час у просторі людських взаємин. Для розвитку і становлення такої особистісної риси вагоме значення має усвідомлення нею того, що вона може (задатки, здібності, знання, уміння навички, компетентності), ким вона є (власне її особистісні риси) і чого прагне (потребо-мотиваційна сфера) [8, с. 8]. Соціальна відповідальність, за О. М. Василенко, невід'ємно пов'язана з соціальністю особистості. Відповідальність репрезентує об'єктивно необхідні взаємовідносини між особистістю, колективом, суспільством та концентрує усвідомлений особистістю загальнозначущий соціальний обов'язок, що передбачає активність

суб'єкта, яка змінюється під зовнішнім впливом і переходить у внутрішню відповідальність [9, с. 91].

Отже, відповідальність як особистісна якість висвітлена у вітчизняній психологічній науці досить широко. Разом з цим, виникає наукова, соціальна та практична необхідність в детальному вивченні психологічних детермінант відповідальності та психологічних умов і факторів формування.

Список бібліографічних посилань

1. Крошка Н. П. Аналіз наукових підходів до визначення поняття відповідальність. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Психологічні науки*. 2016. № 3 (1). С. 54–58.

2. Гурлева Т. С. Відповідальність, совість, високі життєві смисли у розвитку особистості по висхідній. *Практична психологія та соціальна робота*. 2013. № 6 (171). С. 67–73.

3. Демкова Д. Т. Феномен відповідальності як об'єкт психологічного аналізу. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія: Психологія*. 2014. № 56. С. 18–22.

4. Малигіна Г. С. Відповідальність особистості як загальнопсихологічна проблема. *Наука і освіта*. 2013. № 7. С. 52–55.

5. Ушакова Т. Ю. Структурні компоненти відповідальності: теоретико-методологічний аналіз. *Наука і освіта*. 2015. № 3. С. 106–112.

6. Кочарян І. О. Типологічні та структурні особливості особистісного симптомокомплексу відповідальності : автореф. дис. ... канд. психол. наук : 19.00.01. Харків, 2010. 22 с.

7. Фурман О. Є. Громадянська відповідальність особистості як предмет психологічного дослідження. *Психологія і суспільство*. 2015. № 1 (59). С. 65–91.

8. Липка А. О. Архітектоніка психологічного дослідження відповідальності особистості. *Науковий огляд*. 2017. № 36, т. 4. С. 1–12.

9. Василенко О. М. Соціальна відповідальність у дисертаційних дослідженнях соціально-педагогічної спрямованості. *Педагогіка та психологія*. 2015. Вип. 48. С. 82–92.

Одержано 28.02.2018

Представлен краткий теоретический анализ проблемы изучения феномена ответственности личности, его структуры и видов в современной украинской психологии.

Ключевые слова: виды ответственности, ответственность, личность, структура ответственности.